

การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน A Synthesis of Studies on Cultural Tourism Management by Community Participation.

สุธิดา แฉ่งประจักษ์

Suthida Changprachak

อาจารย์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา

Lecturer from the Faculty of Humanities and Social Sciences Burapha University

Corresponding Author Email: suthida@buu.ac.th

Received: 31 December 2021

Revised: 7 March 2022

Accepted: 11 March 2022

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ โดยการค้นคว้าศึกษาจากเอกสารงานวิจัย และวิทยานิพนธ์จากศูนย์ข้อมูลการวิจัย Digital “วช.” จำนวน 24 เรื่อง แล้วนำข้อมูลที่รวบรวมได้จากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด มาวิเคราะห์แบบเชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า ส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัยที่เผยแพร่ในระหว่างปีพ.ศ. 2557-2562 ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ด้านองค์ความรู้ เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนแบ่งเป็น 4 ประเด็น คือ 1) กระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน เริ่มจากสร้างความเข้าใจภายในชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จัดตั้ง คณะทำงาน ค้นหาและรวบรวมทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพและความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยว วางแผนกิจกรรมและบริการท่องเที่ยว ดำเนินการตามแผน พัฒนาตลาดท่องเที่ยวและขยายเครือข่าย สุดท้ายติดตาม ประเมินผล 2) กลยุทธ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมคือพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนด้านจัดการและด้านบริการท่องเที่ยว 3) การมีส่วนร่วมของชุมชน ได้แก่ ร่วมคิดค้นและวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ร่วมตัดสินใจวางแผน ร่วมดำเนินการ และร่วมติดตามประเมินผล และ 4) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ ทรัพยากรทางวัฒนธรรม ศักยภาพของชุมชน และการสนับสนุนจากภายนอก ดังนั้น ในการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมจำเป็นต้องมีพัฒนาทั้งแหล่งท่องเที่ยวและความสามารถในการจัดการของชุมชนเพื่อให้ชุมชนสามารถเกิดเรียนรู้ไปสู่การท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: การสังเคราะห์งานวิจัย, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, การมีส่วนร่วมของชุมชน

Abstract

This research consists purposes were to study a Synthesis of Studies on Cultural Tourism Management by Community Participation” This research aimed to synthesize knowledge on cultural tourism management by community participation. Qualitative synthesis was utilized, and the samples consisted of 24 research studies and theses from the Digital Research Information Center. The study on the characteristics or the research revealed that most of the research papers were published from 2014 to 2019; participatory research methodology was applied. The knowledge on cultural tourism management by community participation was divided into four areas. The first was cultural tourism management process. The process included building understanding of cultural tourism within the community, setting a working group, seeking and gathering information about cultural resource within the community, analyzing the potential and possibilities of managing tourism, planning activities and travel services, implementing the plan, developing the tourist market, expanding

the network, and following up and evaluating. The second was the strategy for managing cultural tourism which was to develop the community's potential in managing tourism services. The third was community participation which included collaboration in inventing and analyzing the potential of the community, making decisions, planning, co-operating, and evaluating. The fourth was factors related to cultural tourism management which included cultural resource, working group potentials, and external supports. In the development of cultural tourism, tourist attractions and community's potential in management are needed so that the community can learn and lead its position to sustainable tourism.

Keywords: Research Synthesis, Cultural Tourism, Community Participation

บทนำ

จากสถานการณ์การแพร่ระบาดของเชื้อไวรัสโควิด-19 ได้ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจการท่องเที่ยวไทยอย่างมาก ในไตรมาสแรกของ พ.ศ. 2563 จำนวนนักท่องเที่ยวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาท่องเที่ยวในประเทศไทยลดลงช่วงเวลาเดียวกันของ พ.ศ. 2562 ถึงร้อยละ 38.01 (สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, 2563, น.4) ภาครัฐจึงมีมาตรการในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในประเทศโดยมีกลุ่มเป้าหมายหลักเป็นนักท่องเที่ยวชาวไทย ทั้งนี้กิจกรรมการท่องเที่ยวส่วนใหญ่ของนักท่องเที่ยวชาวไทย ในช่วงปี พ.ศ. 2555-2560 พบว่า มีการท่องเที่ยวเชิงศิลปวัฒนธรรมถึงร้อยละ 17.8 ไม่ว่าจะเป็น การละเล่น การชมการแสดง ศิลปวัฒนธรรม ชมพิพิธภัณฑ์ ท่องเที่ยวโฮมสเตย์ เรียนรู้วิถีชีวิตชุมชน ศึกษาประวัติศาสตร์/ศึกษาวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2560) สะท้อนให้เห็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมมีความสำคัญต่อการสร้างมูลค่าทางการท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก

การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการเดินทางเพื่อสัมผัสเรียนรู้วัฒนธรรมของจุดหมายปลายทาง ทั้งวิถีชีวิต การประกอบอาชีพ ความเชื่อ ขนบธรรมเนียมประเพณี ประวัติศาสตร์ อาหาร ศิลปะ ดนตรี การแต่งกาย รวมถึงเป็นวิธีการศึกษา ประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมผ่านการเดินทางท่องเที่ยว เป็นการท่องเที่ยวที่เน้นการพัฒนาด้านภูมิปัญญา สร้างสรรค์ เคารพต่อสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรม คักดิ์ศรี วิถีชีวิตผู้คน (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2540) ดังนั้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของแต่ละชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ดึงดูดใจให้นักท่องเที่ยวตัดสินใจเดินทางไปยังชุมชน วัฒนธรรมในฐานะผู้ที่เป็นเจ้าของและมีความเข้าใจในแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมมากที่สุดควรเป็นผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เนื่องจากการนำทุนทางสังคมเป็นฐานในการพัฒนาการท่องเที่ยวเพื่อเป็นการฟื้นฟูและรักษาวัฒนธรรมชุมชน สามารถสร้างความภาคภูมิใจให้กับชุมชน รวมทั้งสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนได้

ในปัจจุบันประเทศไทยได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน เห็นได้จากแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560-2564) กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาคูณภาพแหล่งท่องเที่ยว สินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยวให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์และวิถีไทย เสริมสร้างความเข้าใจแก่นักท่องเที่ยวและประชาชนถึงอัตลักษณ์ ความเป็นไทย และเสริมสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นไทย และได้กำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว ส่วนในทางวิชาการได้มีผู้ให้ความสนใจท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนอย่างมากจึงมีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับแนวทางในการส่งเสริมการจัดการในมิติที่หลากหลาย เช่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม กระบวนการจัดการแหล่งท่องเที่ยว การสนับสนุนด้านการตลาด รวมทั้งสร้างนักถ่ายทอดข้อมูล การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงได้สังเคราะห์งานวิจัยดังกล่าว เพื่อรวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน และปัจจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถจัดการได้ ชุมชนและผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องสามารถนำองค์ความรู้ดังกล่าวไปใช้เป็นแนวทางใน

การดำเนินการส่งเสริมการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมให้เกิดขึ้นใหม่ หรือพัฒนาให้สร้างมูลค่าได้เพิ่มขึ้น เพื่อส่งเสริมรายได้ให้แก่ชุมชน และที่สำคัญการมีส่วนร่วมของชุมชนจะสามารถทำให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้สามารถจัดการและรับมือกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป จนทำให้เกิดการท่องเที่ยวที่ยั่งยืนได้

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

วิธีการดำเนินการวิจัย

งานวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยมีวิธีการดำเนินการวิจัย ดังนี้

1. แหล่งศึกษาข้อมูล ได้แก่ การศึกษาตามกรอบแนวคิดที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน เพื่อสร้างกรอบแนวคิดในการศึกษา โดยกำหนดคำสำคัญจากชื่อเรื่อง คือ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และชุมชน ได้ทั้งสิ้น 55 เรื่อง หลังจากนั้นได้คัดเลือกเฉพาะงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมชุมชน โดยงานวิจัยต้องมีรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ มีระเบียบวิธีวิจัยที่ถูกต้อง และสามารถดาวน์โหลดได้ เพื่อให้มีข้อมูลเพียงพอต่อการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ ได้จำนวนทั้งสิ้น 24 เรื่อง

2. การเก็บรวบรวมข้อมูล ได้แก่ การเก็บรวบรวมข้อมูลจากข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ตามกรอบแนวคิดที่เกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การมีส่วนร่วมของชุมชน โดยกำหนดคำสำคัญจากชื่อเรื่อง คือ ท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และชุมชน ได้ทั้งสิ้น 55 เรื่อง หลังจากนั้นได้คัดเลือกเฉพาะงานวิจัยที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม และการมีส่วนร่วมชุมชน โดยงานวิจัยต้องมีรายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ มีระเบียบวิธีวิจัยที่ถูกต้อง และสามารถดาวน์โหลดได้ เพื่อให้มีข้อมูลเพียงพอต่อการสังเคราะห์เชิงคุณภาพ ได้จำนวนทั้งสิ้น 24 เรื่อง

3. การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพแบบเชิงเนื้อหา (Content Analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยสามารถจำแนกผลการวิจัยได้ ดังนี้

การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ประกอบด้วย

1. ด้านคุณลักษณะของการวิจัย พบว่า งานส่วนใหญ่เป็นงานวิจัย (ร้อยละ 79.18) วิทยานิพนธ์ (ร้อยละ 20.83) เผยแพร่ในช่วงปีพ.ศ. 2557-2562 (ร้อยละ 66.66) รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research-PAR) (ร้อยละ 33.3) การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) (ร้อยละ 25) การวิจัยเชิงปริมาณ Quantitative Research (ร้อยละ 29.5) การวิจัยแบบผสมผสาน (Mix Methodology) (ร้อยละ 12.5) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Action Research) (ร้อยละ 8.33) ตามลำดับ โดยประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในงานวิจัยส่วนใหญ่ ได้แก่ ชุมชน แกนนำชุมชน และกลุ่มผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้เชี่ยวชาญ หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่ เป็นต้น วิธีการวิจัยที่สำคัญคือการสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตแบบมีส่วนร่วม การสนทนากลุ่ม การทำเวทีประชาคม และเปิดโอกาสให้กลุ่มตัวอย่างได้มีส่วนร่วมจะมีการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ทั้ง ในกรณีเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีการรวบรวมข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้วิธีเชิงคุณภาพด้วยการพรรณนาวิเคราะห์ ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณใช้สถิติพรรณนาในการวิเคราะห์ข้อมูล เช่น การวิเคราะห์ร้อยละ การหาค่าเฉลี่ย การหาค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

2. ด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม สามารถจำแนกองค์ความรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน กลยุทธ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมคือพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนด้านการจัดการและด้านบริการท่องเที่ยว การมีส่วนร่วมของชุมชนปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม มีรายละเอียด ดังนี้

2.1 กระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมชุมชน จากการที่งานวิจัยส่วนใหญ่ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมที่มุ่งเน้นให้ชุมชนได้เกิดกระบวนการเรียนรู้จากการลงมือทำวิจัยเพื่อจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมสามารถสังเคราะห์ถึงกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมได้ ดังนี้

ตารางที่ 1 กระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

ขั้นตอน	วิธีการ
1. การสร้างความเข้าใจร่วมกันภายในชุมชน	เป็นการสร้างการรับรู้เกี่ยวกับแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมของชุมชนร่วมกันของคนในชุมชนและคณะทำงาน เพื่อทำให้ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยเฉพาะชุมชนเกิดความเข้าใจตระหนักถึงความสำคัญในการจัดการ และมีความต้องการเข้าร่วมกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม
2. จัดตั้งคณะทำงาน	รวบรวมผู้ที่ต้องการและตัดสินใจเข้าร่วมกระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการดำเนินการ โดยมีการกำหนดบทบาทหน้าที่ของคณะทำงานเพื่อประสานความร่วมมือภายในพื้นที่
3. ค้นหาและรวบรวมทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชน	สำรวจและรวบรวมรายชื่อทรัพยากรทางวัฒนธรรมในชุมชน ที่คาดว่าจะมีศักยภาพ เช่น วิถีชีวิตของคนในชุมชน ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ ภาษา การแต่งกาย แหล่งท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม และจัดเก็บข้อมูล ตลอดจนศึกษาปัจจัยที่มีผลต่อการจัดการการท่องเที่ยวอย่างยั่งยืน ด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย สำรวจพื้นที่จริง หลังจากนั้นจึงสรุปรายชื่อทรัพยากรวัฒนธรรมเพื่อดำเนินการในขั้นต่อไป
วิเคราะห์ศักยภาพของทรัพยากรวัฒนธรรม	ประเมินความเป็นไปได้ในการพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยว เช่น ความน่าดึงดูดใจของวัฒนธรรม การเข้าถึงแหล่งท่องเที่ยว ที่พัก รวมทั้งการประเมินขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเช่น ความพร้อมในการรับนักท่องเที่ยว ความสามารถในการถ่ายทอดและนำชมสถานที่ท่องเที่ยว เป็นต้น เพื่อคัดเลือกทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีความเหมาะสมในการจัดบริการท่องเที่ยว โดยใช้แบบประเมินศักยภาพของแหล่งทรัพยากรท่องเที่ยว หรือประเมินจากการสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญ
วางแผนการกำหนดยุทธศาสตร์ในการพัฒนาและบริหารการท่องเที่ยวในชุมชน	แบ่งเป็น 1) แผนในการบริการจัดการองค์กรท่องเที่ยวโดยชุมชน คือ กำหนดวิสัยทัศน์ วัตถุประสงค์ นโยบาย และกฎกติกาต่าง ๆ ในการจัดการท่องเที่ยว การจัดสรรผลประโยชน์สู่ชาวบ้านและชุมชนการวางแผนเส้นทางท่องเที่ยว 2) การวางแผนสินค้าและบริการท่องเที่ยว คือ การกำหนดเส้นทางท่องเที่ยว กิจกรรมทางวัฒนธรรม ซึ่งในขั้นตอนนี้ต้องมีการวิพากษ์ และมีการศึกษาดูงานหมู่บ้านต้นแบบเพื่อเป็นใช้เป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางการให้บริการท่องเที่ยว ฝึกอบรมเพื่อสร้างนักสื่อความหมายหรือมัคคุเทศก์ชุมชน หลังจากนั้นมีการทดสอบเส้นทางท่องเที่ยวก่อนนำไปปฏิบัติจริง

ดำเนินการตามแผนที่กำหนด	เป็นขั้นตอนที่ชุมชนเปิดรับนักท่องเที่ยวและดำเนินการตามแผนกิจกรรม เส้นทางท่องเที่ยว ทั้งนี้ต้องมีการติดตามการดำเนินงานเพื่อประเมินและแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ
พัฒนาตลาดท่องเที่ยวและขยายเครือข่าย	เมื่อชุมชนสามารถจัดการท่องเที่ยวได้แล้ว จำเป็นต้องมีการขยายสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับชุมชนรอบข้างที่มีแหล่งท่องเที่ยวเพื่อกำหนดเป็นเส้นทางและโปรแกรมในการท่องเที่ยวร่วมกัน ถือเป็นกระดุมมรณการ พร้อมทั้งพัฒนาตลาดท่องเที่ยวด้วยการกำหนดกลุ่มเป้าหมายและประชาสัมพันธ์แหล่งท่องเที่ยวโดยใช้ช่องทางที่หลากหลายทั้งปากต่อปาก สื่อแขนงต่าง ๆ เป็นต้น
การประเมินผล	เป็นขั้นตอนที่สรุปผลการให้การท่องเที่ยวโดยการประเมินความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวจากนักท่องเที่ยวเพื่อใช้ในการปรับปรุงการท่องเที่ยว และถอดบทเรียนจากคณะทำงานเพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้

กลยุทธ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เป็นการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนในการจัดสินค้าและบริการท่องเที่ยวให้พร้อมเข้าสู่ตลาดการท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1) ด้านการบริหารจัดการ มุ่งเน้นพัฒนาระบบการทำงานของคณะทำงานหรือเครือข่ายในการจัดการท่องเที่ยวโดยกำหนดกลยุทธ์เป็น 1) การจัดการองค์การ คือ การกำหนดเป้าหมายในการดำเนินการ การวางแผนกิจกรรม แผนงบประมาณ การกำหนดบทบาทและมอบหมายภารกิจให้กับผู้ร่วมกิจกรรม การแบ่งผลประโยชน์ รวมทั้งการกระตุ้นให้คนภายในชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยวด้วยการสร้างความรู้สึกรักและเป็นเจ้าของทรัพยากรวัฒนธรรมและการชี้ให้เป็นประโยชน์ในการจัดการท่องเที่ยว และ 2) การวางแผนทางการตลาดเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น การจัดกิจกรรมส่งเสริม/สร้างโอกาสการท่องเที่ยว การประชาสัมพันธ์เพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว สื่อหลักที่ใช้ คือ สื่อมวลชน โดยการใช้การแถลงข่าว ส่งข่าวประชาสัมพันธ์ สื่อบุคคล ได้แก่ คนที่สำคัญโดยปากต่อปาก สื่อเฉพาะกิจ สื่ออินเทอร์เน็ต สร้างช่องทางประชาสัมพันธ์ที่หลากหลาย โดยสารที่สื่อมุ่งเน้นการอนุรักษ์วัฒนธรรมสร้างความภาคภูมิใจในการเป็นเจ้าบ้านที่ดี ชี้แจงประโยชน์จากการท่องเที่ยว 3) การสร้างเครือข่ายองค์การชุมชนในการสร้างเส้นทางท่องเที่ยวและโปรแกรมการท่องเที่ยว ร่วมกันและประสานความร่วมมือจากองค์กรภายนอก

2) ด้านบริการท่องเที่ยว มุ่งเน้นการพัฒนาบริการและแหล่งท่องเที่ยวเพื่อให้สามารถสนองตอบความต้องการของนักท่องเที่ยว กำหนดกลยุทธ์เป็น 1) พัฒนาคอนไทม์มีความพร้อมในการให้บริการท่องเที่ยว ทั้งการเป็นมัคคุเทศก์ การถ่ายทอดภูมิปัญญา การจัดการแสดงพื้นบ้านของชุมชน การจัดกิจกรรมที่หลากหลาย บริการด้านอาหารที่มีความหลากหลายเพื่อรองรับนักท่องเที่ยว 2) การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว ได้แก่ การจัดการภูมิทัศน์ของแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การพัฒนาเส้นทางสู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม เช่น การจัดทำป้ายบอกทาง การเชื่อมโยงแหล่งท่องเที่ยวในพื้นที่ใกล้เคียง การจัดการบริการที่พักให้เป็นไปตามมาตรฐาน รวมถึงการพัฒนาสินค้าและบริการที่ตรงต่อความต้องการของนักท่องเที่ยว เช่น พัฒนาร้านขายของที่ระลึกและสินค้าพื้นเมือง พัฒนาระบบความปลอดภัยและสิ่งอำนวยความสะดวกภายในของแหล่งท่องเที่ยว เช่น การจัดห้องน้ำ ที่จอดรถ เป็นต้น

2.3 การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผลการศึกษาส่วนใหญ่อภิปรายถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนแบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) คิดค้นและวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน เป็นการสำรวจรวบรวมแหล่งทรัพยากรวัฒนธรรมพร้อมทั้งวิเคราะห์ความเป็นไปได้ในการนำวัฒนธรรมมาจัดการท่องเที่ยว 2) ร่วมตัดสินใจและวางแผนในการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นการกำหนดกฎเกณฑ์ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว และแนวทางในการจัดการท่องเที่ยวร่วมกัน 3) ร่วมดำเนินการตามแผน เป็นการนำสินค้าและบริการท่องเที่ยวสู่นักท่องเที่ยวตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมาย รวมทั้งการอนุรักษ์และทำนุบำรุงรักษาแหล่งท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม การประชาสัมพันธ์ และการกระตุ้นให้คนมีส่วนร่วมในกิจกรรม 4) ร่วม

ติดตามประเมินผลและร่วมรับผลประโยชน์ เป็นการประเมินความพึงพอใจจากนักท่องเที่ยวและถอดบทเรียนจากการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา ผลการศึกษาพบว่า แต่ละชุมชนจะมีระดับการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจสังคม ทั้งนี้ การมีส่วนร่วมของชุมชนในทุกขั้นตอนส่งผลให้ชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้จากการทดลองจัดการท่องเที่ยวและบริการ นำไปสู่การบรรลุในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมที่ต้องการพัฒนาชุมชนและตัวบุคคลให้เกิดการพัฒนาความรู้ความสามารถในการจัดการ การสื่อสาร สามารถสร้างความรู้สึภาคภูมิใจในการเป็นเจ้าของทรัพยากรวัฒนธรรม รวมทั้งสามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนได้

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยสามารถสรุปการวิจัยตามวัตถุประสงค์ได้ดังนี้

เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน พบว่า ประกอบด้วย 1) ด้านลักษณะทั่วไปของงานวิจัย งานวิจัยส่วนใหญ่เป็นรายงานวิจัย รองลงมาเป็นวิทยานิพนธ์ มีการตีพิมพ์ในระหว่างปีพ.ศ. 2557-2562 รูปแบบการวิจัยที่ใช้ส่วนใหญ่วิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิง การวิจัยเชิงปริมาณ การวิจัยแบบผสมผสาน การวิจัยเชิงปฏิบัติการ ตามลำดับ ประชากรที่ใช้ในการศึกษา ได้แก่ ชุมชน ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง นักท่องเที่ยว และองค์กรต่าง 2) ด้านองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนสามารถแบ่งออกเป็น 4 ประเด็น กล่าวคือ (1) กระบวนการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน มีขั้นตอนคือ สร้างความเข้าใจภายในชุมชนเกี่ยวกับการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม จัดตั้งคณะทำงาน ค้นหาและรวบรวมทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพและความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยว วางแผนกิจกรรมและบริการท่องเที่ยว ดำเนินการตามแผน พัฒนาตลาดท่องเที่ยวและขยายเครือข่าย สุดท้ายติดตามประเมินผล (2) กลยุทธ์ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม แบ่งเป็น (2.1) การพัฒนาขีดความสามารถด้านจัดการของชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการวางแผนกลยุทธ์ การพัฒนาศักยภาพของคน การจัดการด้านการตลาดงบประมาณ การสร้างเครือข่าย (2.2) ด้านบริการท่องเที่ยว เช่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว การสร้างเส้นทางท่องเที่ยว ระบบความปลอดภัย (2.3) การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการท่องเที่ยว แบ่งออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ ร่วมคิดค้นและวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน ร่วมตัดสินใจวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมติดตามประเมินผล (2.4) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ได้แก่ ทรัพยากรทางวัฒนธรรมที่มีศักยภาพทั้งมีอัตลักษณ์ มีความสำคัญ เป็นที่รู้จัก เข้าถึงง่าย การมีส่วนร่วมของคณะทำงานในทุกขั้นตอน และการสนับสนุนจากภายนอกทั้งด้านงบประมาณและองค์ความรู้ รวมทั้งนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวของภาครัฐ

การอภิปรายผล

การวิจัยการสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ผู้วิจัยสามารถอภิปรายผลการวิจัยได้ ดังนี้

1. งานวิจัยที่นำมาใช้สังเคราะห์การวิจัยครั้งนี้เผยแพร่ในปีพ.ศ. 2551-2562 จากผลการวิจัยด้านคุณลักษณะของงานวิจัยพบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่ที่เผยแพร่ในปีพ.ศ. 2557-2562 มีรูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม สะท้อนให้เห็นว่าตั้งแต่ประเทศไทยมีแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ปรากฏว่ามีงานวิจัยเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยมุ่งเน้นให้ชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรทางวัฒนธรรมได้มีส่วนร่วมในการจัดการการท่องเที่ยวด้วยตนเองเพิ่มขึ้น การที่งานวิจัยส่วนใหญ่เน้นการวิจัยเชิงปฏิบัติที่เปิดโอกาสให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยถือว่าในกระบวนการวิจัยในทุกขั้นตอนส่งผลให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการแสวงหาความจริงด้วยการตั้งคำถามและค้นหาคำตอบจากการลงมือปฏิบัติ สอดคล้องตาม

ยุทธศาสตร์ของแผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560-2564) ที่มุ่งพัฒนาสินค้าและบริการด้านการท่องเที่ยว ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ และเสริมสร้างความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รวมถึงมุ่งพัฒนาบุคลากรด้านการท่องเที่ยว และสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาการท่องเที่ยว

2. การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนมีแนวทางในการจัดการเหมือนกับการจัดการท่องเที่ยวทั่วไปที่ต้องคำนึง 5 องค์ประกอบ (5A) ในการท่องเที่ยวตามแนวคิดของ Dickman (1996) สิ่งดึงดูดใจ (Attraction) การเดินทางมายังแหล่งท่องเที่ยว (Accessibility) การบริการที่พัก (Accommodation) กิจกรรมการท่องเที่ยว (Activities) และสิ่งอำนวยความสะดวกทั่วไป (Destination Amenities) การจัดการท่องเที่ยวจึงมุ่งพัฒนาให้เกิดสินค้าและบริการท่องเที่ยวเพื่อสร้างความสะดวกทั่วไป (Destination Amenities) การจัดการท่องเที่ยวจึงมุ่งพัฒนาให้เกิดสินค้าและบริการท่องเที่ยวเพื่อสร้างแรงจูงใจให้นักท่องเที่ยวเข้ามาใช้บริการ แต่สิ่งที่โดดเด่นของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยมีการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ หลักการที่สำคัญในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนจากการทำงานด้วยกระบวนการกลุ่ม เพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาชุมชนที่สนธิยา พลศรี (2547, น.49) กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนเป็นกระบวนการพัฒนาคนและกลุ่ม คนในชุมชน ให้มีศักยภาพเพียงพอและร่วมมือกันปรับปรุงชีวิตความเป็นอยู่ของตนเองและชุมชน ตามแผนและโครงการที่กำหนดไว้ ทั้งการใช้พลังของชุมชนและการสนับสนุนจากภายนอกชุมชน จึงสามารถกล่าวได้ว่า การจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมเป็นการพัฒนาชุมชนรูปแบบหนึ่ง นอกจากนี้จัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนอย่างมีส่วนร่วมเป็นไปตามหลักการท่องเที่ยวโดยชุมชนว่า ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางและตัดสินใจ เคารพในวัฒนธรรมที่แตกต่างและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ การกระจายรายได้สู่สาธารณะประโยชน์ของชุมชน สอดคล้องกับครุฑณี เอ็มพันธ์ (2550) กล่าวว่า การท่องเที่ยวเป็นเครื่องมือของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และวิถีชีวิตของท้องถิ่น โดยการจัดการท่องเที่ยวอย่างสมดุลส่งผลให้ประโยชน์ต่าง ๆ ที่ได้จากการท่องเที่ยวจะย้อนคืนมาสู่ชุมชน และท้องถิ่น ดังนั้นกลวิธีที่สำคัญในการกระตุ้นและเปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการท่องเที่ยว

ทั้งนี้ กระบวนการจัดการท่องเที่ยวแบ่งออกเป็น 8 ขั้นตอนนั้น ชุมชนสามารถนำประยุกต์ใช้ในการจัดการท่องเที่ยวของชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ได้ โดยชุมชนสามารถดำเนินการตามลำดับขั้น หรือเลือกดำเนินการเฉพาะขั้นตอนที่สำคัญตามความเหมาะสมของบริบทของชุมชนทั้งด้านทรัพยากรวัฒนธรรม และด้านความพร้อมในการจัดการท่องเที่ยว อย่างไรก็ตามสิ่งที่จำเป็นต้องดำเนินการในระยะของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชน คือ การตัดสินใจดำเนินการร่วมกัน ขั้นการค้นหาและรวบรวมทรัพยากรทางวัฒนธรรมภายในชุมชน รวมถึงขั้นวิเคราะห์ศักยภาพและความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยว เนื่องจากการจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้องเริ่มต้นจากตัวชุมชนและฐานทรัพยากรภายในชุมชน

3. การจัดการตลาดท่องเที่ยว แม้ว่าความสามารถในการแข่งขันของตลาดท่องเที่ยวระหว่างชุมชนกับผู้ประกอบการเอกชนจะมีความแตกต่างกัน แต่ชุมชนสามารถนำจุดแข็งของการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยชุมชนมาทำการตลาดได้ กล่าวคือ ชุมชนที่เป็นเจ้าของทรัพยากรจะมีวิถีชีวิตกลมกลืนกับวัฒนธรรมและบริบทของท้องถิ่นอย่างเป็นธรรมชาติ สิ่งนี้ถือเป็นอัตลักษณ์หรือจุดเด่นของทรัพยากรวัฒนธรรมที่มีอยู่ ซึ่งสามารถเพิ่มมูลค่าด้วยการสร้างเรื่องราวทางประวัติศาสตร์หรือเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับระบบต่าง ๆ ในชุมชน ดังงานวิจัยของจิราณัฐ โสภา (2560) ที่กล่าวว่า ศักยภาพของภูมิปัญญาท้องถิ่นล้านนาที่ได้รับการอนุรักษ์ฟื้นฟูและการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม ผ่านกระบวนการจัดการการท่องเที่ยว การพัฒนาขีดความสามารถในการแข่งขัน การเพิ่มประสิทธิภาพ และการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ส่งผลต่อการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน และถือว่าเป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative Tourism)

นอกจากนี้ การสร้างเครือข่ายถือว่าการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมกับชุมชนท่องเที่ยว แหล่งท่องเที่ยวของรัฐ หรือสถานประกอบการท่องเที่ยวเอกชนในพื้นที่จะสามารถเพิ่มการแข่งขันทางการตลาดท่องเที่ยวได้ ทั้งนี้ต้องกำหนดแผนการจัดการเครือข่าย แผนการจัดการตลาดร่วมกันที่ชัดเจนสมบูรณ์เพื่อเป็นแนวทางในการทำงานร่วมกันที่มีประสิทธิภาพของเครือข่าย

(ณัฐณี ทองดี, 2559) อีกทั้งต้องมีการสร้างเครือข่ายความร่วมมือกับองค์กรภายนอกเพื่อเพิ่มพลังในการดำเนินการให้สามารถขยายขอบเขตพื้นที่การดำเนินได้ครอบคลุมทั้งพื้นที่การท่องเที่ยว เช่น องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีการจัดทำแผนพัฒนาและฟื้นฟูการท่องเที่ยวทั้งระยะสั้นและระยะยาว สถานศึกษา ชมรมผู้สูงอายุ ชมรมท่องเที่ยวนครชุม กลุ่มแม่ค้าตลาดย้อนยุค กลุ่มผู้ประกอบการท่องเที่ยว (ศรีณัฐ ไทรชมภู, 2552; ศุภลักษณ์ วิริยะสุน, 2557)

4. ความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ส่วนหนึ่งเกิดจากปัจจัยที่ภายในชุมชน ทั้งศักยภาพของวัฒนธรรม และศักยภาพของคนที่มีส่วนดำเนินงาน ถือเป็นจุดแข็งของชุมชนที่ทำให้เกิดความเป็นไปได้ในการจัดการท่องเที่ยวที่มีประสิทธิภาพ ส่วนปัจจัยภายนอกถือเป็นโอกาสที่ช่วยหนุนเสริมให้ชุมชนจัดการท่องเที่ยวได้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ทั้งนี้ ในภาพรวมนโยบายของภาครัฐต้องส่งเสริมการท่องเที่ยวทั้งเชิงวัฒนธรรมและการท่องเที่ยวโดยชุมชน (วิระพล ทองมา, 2554) รวมถึงการสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐในพื้นที่เนื่องจากบางพื้นที่อยู่ในเขตความรับผิดชอบขององค์การบริหารการพัฒนาพื้นที่พิเศษทางการท่องเที่ยว หรือพื้นที่อุทยานประวัติศาสตร์ (สันติ พัฒน์พันธุ์, 2561; จิรวัดน์ พิระสันต์, 2556)

ข้อเสนอแนะการวิจัย

1. ข้อเสนอแนะในการนำไปใช้

ผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องควรนำองค์ความรู้ที่ได้รับจากการสังเคราะห์การวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมกระบวนการจัดการการท่องเที่ยวโดยชุมชนให้เป็นไปตามขั้นตอนที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน โดยคำนึงถึงกลยุทธ์และปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อจัดการท่องเที่ยว

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

เพื่อเป็นการขยายองค์ความรู้และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเป็นองค์รวม ควรมีการสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวในมิติอื่น ๆ เช่น การจัดการท่องเที่ยวโดยชุมชนประเภทต่าง ๆ ผลที่เกิดการจัดการท่องเที่ยว นโยบายการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชน เป็นต้น

กิตติกรรมประกาศ

งานวิจัยนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ต้องขอขอบพระคุณท่านคณะกรรมการสอบ ท่านอาจารย์ที่ปรึกษาทุก ๆ ท่าน ตลอดจนนักวิจัย นักวิชาการที่ได้ทำการวิจัยต่าง ๆ อีกทั้ง ขอขอบพระคุณ คณาจารย์ เพื่อนนักวิจัยทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือในส่วนต่าง ๆ จนงานวิจัยนี้สำเร็จสมบูรณ์

เอกสารอ้างอิง

- กุสุมา ภูเสตร. (2553). *การประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. สืบค้นเมื่อ 20 พฤษภาคม 2564, จาก https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_DOI=10.14457/CU.the.2010.148
- จิรวัดน์ พิระสันต์. (2556). *การพัฒนาเส้นทางท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชนในเขตเทศบาลนครพิษณุโลก*. (รายงานผลการวิจัย). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยนเรศวร. สืบค้นเมื่อ 2 เมษายน 2564, จาก <https://dric.nrct.go.th/Search/GetFulltext/2/302471>
- จิราณูช โสภณ. (2560). *การพัฒนากลยุทธ์การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษาชุมชนบ้านห้วยหินดำ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี*. (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยสวนดุสิต. สืบค้นเมื่อ 2 เมษายน 2564, จาก <https://dric.nrct.go.th/Search/GetFulltext/2/290411>

- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2540). *วิถีไทย: การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: โครงการวิพิธธรณ์.
- ดร.ชนันท์ เอ็มพันธุ์. (2550). *การพัฒนาการท่องเที่ยวโดยชุมชนและการจัดกิจกรรมโฮมสเตย์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ณัฐินี ทองดี. (2559). *การจัดการตลาดการท่องเที่ยวโดยชุมชนของแหล่งมรดกทางวัฒนธรรมลุ่มน้ำโขง ชี มูล ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเพื่อเชื่อมโยงการท่องเที่ยวประเทศไทย ลาว และเวียดนาม*. (รายงานผลการวิจัย). นครราชสีมา: มหาวิทยาลัยราชภัฏนครราชสีมา
- วีระพล ทองมา. (2554). *การพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนของชุมชนชาวจีนในพื้นที่ลุ่มน้ำแม่จอน อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยแม่โจ้
- ศรีณัฐ ไทรชมภู. (2552). *การพัฒนาและฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นของชุมชนบางกะเจ้าเพื่อการท่องเที่ยว*. (รายงานผลการวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนคร. สืบค้นเมื่อ 10 เมษายน 2564, จาก https://doi.nrct.go.th/ListDoi/listDetail?Resolve_DOI=10.14457/PNRU.the.2009.12
- ศุภลักษณ์ วิริยะสุน. (2557). *การสร้างแหล่งท่องเที่ยวเพื่อการเรียนรู้มรดกวัฒนธรรม โดยเครือข่ายชุมชนนครชุม อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร*. (รายงานผลการวิจัย). พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม. สืบค้นเมื่อ 8 กรกฎาคม 2564, จาก <https://dric.nrct.go.th/Search/GetFulltext/2/304716>
- สนธยา พลศรี. (2547). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สันติ พัฒน์พันธุ์. (2561). *การมีส่วนร่วมของประชาสังคมในการบริหารการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม โดยใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยรังสิต
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2560). *การสำรวจพฤติกรรมการเดินทางท่องเที่ยวของชาวไทย*. สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2564, จาก www.nso.go.th/sites/2014/DocLib13/ด้านเศรษฐกิจ/สาขาการท่องเที่ยวและกีฬา
Travel_behavior_of_Thai_people/Travel_behavior_2560/3.รายงานฉบับสมบูรณ์ new.pdf
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2560). *แผนพัฒนาการท่องเที่ยวแห่งชาติ ฉบับที่ 2 (พ.ศ. 2560 - 2564)*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ องค์การส่งเสริมการค้าต่างประเทศ.
- สำนักงานปลัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา. (2560). *รายงานภาวะเศรษฐกิจการท่องเที่ยว*. สืบค้นเมื่อ 25 กันยายน 2564, จาก <https://www.mots.go.th/download/TourismEconomicReport/41TourismEconomicVol4.pdf>
- Dickman, S. (1996). *Tourism: An Introductory Text. 2nd ed.* Australia: Hodder Education.